

XI

Osmanlı Devleti'nden Günümüze Ermeniler

Prof. Dr. İlber ORTAYLI
Galatasaray Üniversitesi, İstanbul

Osmanlı Devleti'nde "millet", zımmî statüsünde İslam'ın tanıdığı farklı inanç topluluklarından her birine verilen isimdir. Ermeniler, Hıristiyan toplumu olarak Osmanlı milletler ailesi içinde yerini almış, Ermeni milleti olarak tanınmıştır. Ermeniler bir Orta Doğu-Kafkas, daha ziyade bir Kafkas toplumu, Akdeniz dünyasının içinde yaşayan, bu bakımdan İranlılar ve Türklerle, yani Azerbaycan ve Anadolu halklarıyla büyük benzerlikleri olan bir halktır. Bu toplum, aile içi ilişkiler, akrabalık-sülale ilişkileri Türk toplumu ile çok benzer olan Osmanlı unsurudur. Yüzyıllar içinde Türklerle iç içe yaşamın getirdiği alışkanlıklarla Türklerle Ermenilerin komşuluk ilişkileri, birbirlerine kültürel katkılarda bulunmalarına yol açmıştır. Haç ve Hilal farkı olmasa, yani bu dini ayırım olmasa, iki toplumu birbirinden ayıramazsınız; O kadar birbirlerine benzerler. İki toplum arasında tarihten günümüze mutfak kültürü benzerliği bile vardır ve bu durum, komşuluk ilişkilerinin düzeyini göstermektedir.

Fatih Sultan Mehmet Han, imparatorluktaki Helen nüfusa karşı, onların tarihi nefret içinde oldukları, aynı zamanda da iktisadi ve sanayi kabiliyetleri ve üretkenlikleri dolayısıyla vazgeçemeyeceği Ermeni unsurunu ele almak ihtiyacı hissetti ve İstanbul'da bir Ermeni patrikliği inşa etti. Bu patriklik, dini bakımdan Eçmiyazın'deki, Akdamar'daki ve Kozan'daki Katalikosların gerisindedir. Fakat ona Ermeni milletini mahalli, idari, hukuki, kültürel yönden idare yetkisini ve amirliğini verdiği için, İstanbul Patrikliği, idari ve sosyal bakımdan Osmanlı

İmparatorluğu'nun bir parçası olan Osmanlı Ermeni patrikliği olarak onların üstüne çıktı. Halen de nüfus çok azalmış olmasına rağmen, İstanbul Ermeni Patriği, Ermeni dünyasında çok önemli rolü olan bir ruhaniliktir.

Katolikler, Milli Ermeni Kilisesi'ne yanaşmamışlardır. Cizvitlerin propogandası, hatta XVIII. yüzyıl sonunda Katolik propogandasına karşı çıkan Patrik Avedik'i buradan Paris'e, Bastille'e kaçırarak kadar cüretkâr davranmaları, Katolik Ermenilerin kuvvetlenmesine neden olmuştur. Katolik Ermenilerin içinden çıkan Kayseri'li Mihitar'ın Mihitarist tarikatındakiler, matbaacılık ve eğitimcilik yapmaktadırlar. Avrupa'daki Mihitarist merkezleri XIX. yüzyılda Ermenilerin Batı kültürüne açılma yolunda daha hızlı ve batıya endeksli hareket etmelerini sağladı.

Ermenilerin XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıllarda imparatorluğun mimarisi, para basım işleri, dolayısı ile yükselen bir "amira" sınıfı vardı. Buna ilaveten XIX. yüzyılda Yunan ayaklanmasından sonra Osmanlı Hariciyesinde Helen nüfusa karşı bir itimatsızlık doğması sebebiyle Ermeniler bu sahada onların yerini almışlardı. Yine Ermenilerin Avrupa'da da belirli merkezlerde kolonileri vardı. Bu durum onların uluslararası ticarete atılmalarını kolaylaştırdı.

Osmanlı Devleti'nde Türklerin Ermenilerle yakın münasebetleri vardı Türk toplumu içinde doğup filizlenen Melamilik, Mevlevilik gibi tarikatlarda öyle bir açıklık vardı ki öbür dinlerden olan ihvanı da içlerine alırlardı. Diğer yandan, her tarikatın bir sanat tarafı, zanaatçılık tarafı vardı. Dergâhlarda Ermeniler, musiki, hat gibi sanatlarla meşgul oluyorlardı. Bu yaşayış beraberliği çok önemlidir. Ermenilerle sadece dini bakımdan ayrıldığımız görülüyor ki onların dillerini kullanmalarına da engel değildir. Ermeniler Öz-Türkçe isimler de kullanırlar. Soyadlarında esnafa müteallik isimleri alıp "-yan"(oğlu) eki almaları normaldir. Bulgarlarda da "Boyacıyev" gibi böyle Öz-Türkçe isimler vardır. Tahrir defterlerinde çalışan uzmanlar bununla sıkça karşılaşılırlar. Tapu Kadastro arşivinde, bilhassa Şark bölgesinde, yani Ermenilerin yaşadığı yerlerde bunun örnekleri görülür. Bu örnekler göre, adamın babasının adı Mardiros ya da oğlunun adı Kevork iken, kendi adı Aslanşah ya da Evren gibi bir isim olabiliyor. Kimileri bu kişilerin Türk olduğu halde onlara Ermeni dendiğini iddia ediyor, ama öyle değildir. Bu iki kavim kaynaşmaya son derece müstait ve müsaittir.

Ermenilerin Osmanlı toplumu ile ilişkileri kadar Osmanlı toplumunu yöneten Osmanlı sarayı ile de ilişkileri yüksek düzeydedir. Sarayın tarihi üzerine ayrıntılı çalışan uzmanlarında belirttiği gibi, mimarbaşılık, 19.yüzyılda Ermeni ustaların ve mimarların tekelindedir. Ermeniler, mimarlığı çok geliştirmişlerdir. Nasıl olsa biz bu memuriyeti aldık diyerek, Balyanlar, Serveryan sanatçı yönleri ile bu mesleğe bir çok yenilikler getirmişlerdir. Yine, geleneksel kuyumculuk sanatlarımızda Ermeni vatandaşlarımız çoktur. Bürokraside de aynı şey geçerlidir. Bu hususla ilgili çok teferruatlı araştırmalarımız yok, ama bu Sicill-i Ahval Defteri dediğimiz imparatorluğun personel dosyaları, II. Abdülhamid devrinde açılmaya başladı, yani o komisyon o zaman çalışmaya başladı. Orada Ermeni bürokratların ne kadar yaygın ve ne kadar işe yarar oldukları görülür. Bu açıdan, II. Abdülhamid devri daha da enteresandır. İmparatorluklarda yerel unsurları buldukları yerde vazifelendirmek gibi bir teamül var. Mesela Ruslar Kafkasya'da Kafkasyalıları, Kırım'da ufak işlerde Kırımlıları kullanırlar; ama hiçbir zaman Rusya'nın sefiri Kırımlı olmaz. Abdülhamid devrinde ise Ermeniler sadece yerel yönetici olarak kullanılmazlar. Rusya'da Müslüman savaşçı oldukları için Müslüman bir general olabilir. Ama bizde, Makedonya bölgesinde, İşkodra'da, Yanya'da Süryani bir yargıç, Ermeni bir memur bulabilirsiniz. Demek ki gayrimüslimler bayağı memuriyet silkine girmişler. Diğer örneklerde olduğu gibi, etnik kontenjandan girmiyorlar. Öyle olsa, Balkanlarda Ermeni bir memurun ne işi olurdu? Bu durum Osmanlı Devleti'nin Ermenilere bakışını yansıtmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin gerek merkez payitahtında, gerekse taşra eyaletlerde memuriyetin tevziinde fark da gözetilmemiştir. Bu durum memuriyetin birtakım etnik kontenjanların üstünde bir müessese olduğunu, teba-i şahaneden işe yarar adamların işe yarayacakları yere yerleştirildiğini gösterir. Bu süreç, XIX. yüzyılda da devam etmiştir. Oysa yeni kurulan Balkan devletçikleri mahalli, etnik unsurları milliyetçilik anlayışlarına göre tasfiye etti. Bu devletçikler, XIX. yüzyılda Balkanlarda kurulmaktadır, ama ideolojilerinin kaynağı Orta ve Batı Avrupa. Balkanların seçkinleri Orta ve Batı Avrupa'da okumuş, oralandaki görüşlerden etkilmişlerdir ve bütün meseleleri de, kendinden olmayanı dışlamaktır. Bu durum bugün için de geçerlidir. Türkiye olarak Avrupa Birliği'ne girmek çabamızdayız ve gireceğimiz birliğin bazı taraflarını tanımak zorundayız. Bu birlik, bütün Dünyaya etnisite üstü bir düzen, bir anlayış önermektedir ve üyelerini böyle bir anlayışa zorlamaktadır. Yunanistan ise birlik

üyesi olarak hala Türkleri, Makedonyalıları tanımıyor. Orada Eflaklı dediğimiz, bugünkü Rumenlerin akrabası olan, Ulah da denen, üstelik kalabalık bir unsur bulunmaktadır. Fakat, Yunanistan bu unsuru tanımıyor. Balkanlar böyle bir dünyadır ve bu her zaman büyük bir aşınmaya sebep olmaktadır. Birinci Cihan Harbi sırasında milli devletler kurulurken nüfus mübadeleleri yoluna gidildi; biz de buna zorlandık. Balkan devletleri, bilhassa Yunanistan tütünuyla, Yenice “duhanıyla” meşhurdur. Mübadeleden sonra, fabrikaları işletmek için tütünü Avrupa’dan ithal etmek zorunda kalmışlardır. Çünkü birtakım zanaatler, meslekler etnik gruplara göre ayrılmıştır ve tütüncü olan Türkler de atılmıştır.

Yunan ayaklanmanın başarıya ulaşması, imparatorlukta yaşayan Hıristiyan milletler üzerinde kamçılayıcı bir etki yarattı. Nihayetinde bunlar kiliseleri, tarihleri, kültürel kalıpları olan eski milletler; öyle şuur-suz milletler değillerdir. Ermeniler de imparatorlukta ne kadar uyumlu yaşarlarsa yaşasınlar, Ermeni olduklarını bilmektedirler. Çok geniş ölçüde olmasa bile, belli bir kitlenin içinde Ermenistan, Ermenilik gibi bir şuur vardı. Ermeni siyasi liderleri, aralarında iyi iletişim kuran, siyasi tecrübe bakımından yetişkin kadrolar değillerdi. EVELLA tarihi haklarına dayanarak, nüfusça azınlıkta oldukları bir bölgede devlet kurmak istediler, Etraflarında Kürtler ve Türklerden, Arapça konuşanlardan oluşan Müslüman bir nüfus, Süryaniler ve Keldaniler gibi dindış ama ayrı bir dil ve kültür taşıyıcısı milletler vardı. Böyle bir ortamda Ermenilerin bağımsızlık mücadelelerine, Balkanlardaki Bulgar komitalarının örgütlenme biçimine benzer örgüt ve yöntemlerle girişmeleri; bölgenin Müslümanlara karşı kanlı bir mücadele yolunu seçmeleri, tepki ve intikam hissi uyandırmıştır.

Bu hadiseye imparatorlukta “patırtı” denmesi çok enteresandır. Patırtı, mahallede çıkan kavga gibi bir şeydir. Tevfik Fikret’in yazdığı bir şiiri kendisine ait görüşleri ihtiva ediyor, ama Fikret’in çok enternasyonalist bir zihniyeti vardır. Tevfik Fikret, o enternasyonalizme ne kadar ulaşmıştır, onu da bilmiyoruz. Monarka karşı müthiş bir kin var ve bu şiiri de hükümdara karşı yazıyor. Siyasi açıdan çok sağlam bir şey sayılmaz. Siyasi tavrınız nasıl olursa olsun, böyle bir tutumun savunulacak bir tarafı yoktur. Ne ki Fikret’in amacı mutlaka avcıyı methetmek değildir; bir despotu devirmenin herkesin genel vazifesi olduğunu düşünmektedir. Ancak bu genel vazife ne kadar geneldir, o genel vazife yüklenen insanlar genelin ilkelerine ne kadar sadıktır, Tevfik Fikret bunun pek farkında değildir.

İmparatorlukta devletin de, halkın da milli bir ayaklanmaya yahut ihtilale aklı ermemiştir. Mesela 1897'de Osmanlı Yunanistan'la harp ederken, İzmir'de yaşayan Rumlar, Helen unsur, gönüllü gençleri bize karşı harbe yolluyor. Savaşa giden bu gençler gemilere marşlarla biniyor, öyle gizlice gitmiyorlar. Bu gelişmeler, Rauf Bey'in İzmir'de yaşanan malzemeye müstenit hatıralarında ve İzmir Yahudileri kitabında tespit ediliyor. Mübahat Kütükoğlu'nun çalışmalarında da İzmir Sancağı hakkında bu tür bilgiler görülmektedir. Yunan Adaları bugün ya Yunanistan'a ya da dış ülkelere göç verirken, o günlerde Anadolu'ya göç verirdi. Rumlar Osmanlı Ordusu'nda Yunanistan'a karşı savaşmak için gönüllü olarak gidiyorlardı. Bu hayatın olağan bir parçası sanki, gönüllü olarak harbe gidiyorlardı.

Ermeni milliyetçiliği ise şu esasa dayanıyordu: Biz bu topraklar üzerinde bağımsız olacağız! Bulgarlar Tuna vilayetinde, Yunanlılar, Helenler Pelopones'te çoğunluk durumundalar ve orada bağımsız olmak istiyorlardı. Oysa Ermeniler çoğunluk olmadıkları topraklarda “bu bizim tarihi hakkımızdır, burada vaktiyle Büyük Ermenistan Devleti vardı,” diyerek, bir ayaklanmaya girişiyorlar ve bu durumda da ilkin nüfusu temizlemek akla geliyordu. Peki, o nüfus kimdir? Bir kısmı Müslüman Kürtlerdir; bunun yanı sıra, Kırım Savaşı'ndan beri Kafkasya'dan Çerkez, Osetyalı, Abhaz birtakım unsurlardır ve oraya yerleştirilmişlerdir. Bir de bölgedeki yerleşik Türkmenler var. Ermeniler bu unsurları yok etmeye çalışıyor ki onlarla birlikte Kafkasyalılar buna seyirci kalacak değiller. Dolayısıyla, bölgede müthiş bir çatışma ve gerilim oluşuyor. Meselenin aslı şudur: Bir imparatorluğun parçalanma sürecinde, muhtelif zümreler ve taraflar maalesef çok irrasyonel kavgalara girerler. Bu nedenle, bu hadiseleri Fransa'daki, Almanya'daki anti-semitizm gibi, evinde oturan ve ulusal kimliğini kazanmış Yahudilerin gadre uğratılması, öldürülmesi, aşağılanması ve sonunda fırınlarda yakılmasıyla aynı şey olarak göremezsiniz. Nihayet, Abdülhamid suikastten kurtulduktan sonra, çok başka türlü gelişmeler oldu. Hamidiye Alayları kuruldu ki bu alaylar, hiç tereddüt yok, Kürt aşiretlerden müteşekkil gönüllülerdir ve eski ifadeyle, bir manada “başibozuk” turlar.

Rusya'nın Ermeni sorunundaki yerine bakılacak olursa, 1877-78 Savaşı'nda Kars'ı işgal etmiş, Berlin Kongresi de Kars'ın Rusya tarafından ilhakını kabul etmiş. Dolayısıyla o zamanki Kars sancağı, yani bugünkü Kars vilayetimiz Rusya'nın içine, Büyük Kafkasya eyaletine tabi olmuştu. Kars Anlaşmasına kadar, bu durum 42 yıl böyle sürdü.

Bu istatistiklerden biri, işgalden önceki bir Osmanlı istatistiğidir. Öbür istatistikler ise askeri gruplar, özellikle Ruslar tarafından yapılan ve 1895 yılında yayınlanan nüfus sayımlarına dayanır ki 95 nüfus sayımı son derecede titiz, tekniğe uygun ve sağlam bir kaynaktır. Dolayısıyla, Rusların Ermenileri o bölgeye yerleştirmesine rağmen, Kars'taki Ermeni nüfusu toplamın yaklaşık % 20'sini teşkil eder. Halbuki Tiflis'le birlikte, Ermenilerin nüfus yoğunluğu açısından en iddialı oldukları yerlerden biri de Kars'tır. İstisna teşkil eden bir iki yer dışında, çoğunlukla durum böyledir. Bilinmesi gerek ki, Ermeniler her yerde var, ama azınlıkta dırlar ve şehir merkezlerinde belli bir grubu teşkil ediyorlardı. Selanik'te Yahudi nüfusunun çoğunlukta olması gibi bir durumdu, bu bölge Ermeniler için söz konusu değildi. Selanik'te nüfusun büyük ve en monolit kısmı Yahudiydi ve Selanik büyük bir metropoldü. Yahudilerde olduğu gibi, böyle Ermenilerin baskın bir nüfus oluşturduğu bir şehir yoktu. Buldukları bölgelerde nüfus olarak hakim oldukları köyler vardı, fakat bütün bu vilayetlerde nüfus açısından azınlıktaydılar.

Biz geri çekildikçe ilerleyen Rus ordusuyla birlikte Ermeniler de bölgeye giriyor ve Ruslara kurtarıcıları olarak hizmet arz ediyor, hatta katliam yapıyorlardı. Elbette bu, imparatorluğun içinde infial yaratıyordu. Zaten gereksiz bir nedenden ötürü, politikadan hiç anlamayan maceraperest bir hükümet yüzünden harbe girmiş bulunuyorduk. Aslında memleketin savaş altyapısı için toptan bir kırsalık söz konusu değil, İttihatçıların o tarafını teslim etmek lazım, ordu modernleştirilmişti; fakat mesela demir yolu Ankara'da bitiyordu. Kayseri'de bile Anakara'daki istasyona sanayi mamullerini deveye taşıyorlardı. Kara yolu da yoktu. Biz o kış kıyamette askeri sevk edemediğimiz için, askerler perişan oluyordu. Yani askerimiz savaşta düşmana değil, kışa yeniliyordu. Tam bu sırada, Ermenistan'ı kurmak isteyenler fırsattan istifade ederek, Rus ordusuyla birlikte harekete geçiyorlardı. Buna karşılık olarak da Osmanlı hükümeti tehcir kararı almıştır.

Ermeni terörü ile oluşan toplu mezarlarda bulunanların çoğu Türk değildir, zira etnik olarak bir sayı tespit edilemez, çünkü o köylerde Oset mi, yoksa Kafkasya'nın Çerkez boylarından biri mi yaşıyor bilemezsiniz. İttihat ve Terakki Hükümeti, büyük ölçüde Almanların kurmay danışmanlığıyla bu tehciri uygulamak durumunda kalmıştır. Rus Ordusunun ilerleyebileceği, savaş sahası şüphesi altındaki bölgelerin Ermeni nüfustan ayıklanması ve Ermenilerin savaş dışı alan sayılan Mezopotamya

gibi, bugünkü Suriye, Lübnan gibi yerlere sevk edilmeleri kararına varılmıştır. İkincisi, bu gibi bir tehcirde bir zaruret daha vardır; imparatorluğun eski bir politikası olarak, yerel halkın infiali durumunda, tehdit altında olan unsurların yerel halktan kaçırmak için tehcir yapılır. Fakat hükümetin böyle geniş bir tehciri tatbik edecek bir teşkilatı ya da bir kuvveti olmadığı aşikardır.

Bir diğer husus da, tehcirde yapılan katliamların, kendi komşuları tarafından mı, yoksa dışarıdan gelen bazı kesimler tarafından mı yapıldığını bilmenin mümkün olmamasıdır. Büyük ölçüde anlaşılıyor ki Müslümanların komşuları olan Ermenilerle pek dertleri yok. Bunun birtakım örnekleri mevcuttur. Mesela birtakım hatırrattan anladığımız kadarıyla, diyelim Kayseri gibi yerlerde Müslümanlar diyorlar ki, "Siz dininizi değiştirmiş olun, biz de sizi kurtaralım." Yani aslında ne kadar Müslüman oldukları da pek önemli değil. Bunun gibi komşuluk örnekleri mevcuttur. Müslüman nüfus kimi yerde Ermenileri saklıyor, kimi yerde ise en kolayını yapıp kız çocuklarını nikahına alıyor. Böyle birtakım karışık evlilikler vardır. Çok daha enteresan hikayeler de vardır: Mesela, kadının biri tamamen dul ve çocuksuz kalmış, bir Müslüman'la evleniyor ve ondan da çocukları oluyor, büyüyor. Bir süre sonra Amerika'dan diğer çocukları ortaya çıkıyor.

Almanya'da, II. Dünya Savaşı sırasında dünyadan haberi olmayan insanları toplayıp götürdüler, sonra fırınladılar. O esnada üzerlerinden çıkan her şeyi de Reichstag Bank'ta depoladılar. Tüm bunları da son derece işlek bir bürokrasi süreci içerisinde gerçekleştirdiler. Auschwitz'te görülüyor ki, o dönemde insanların varlıkları gramına kadar, hatta altın dişine varıncaya kadar tespit edilip kaydediliyor. Alüminyum oldukları için, çocukların lazımlıklarını bile kullanmak üzere bir kenara yığılmışlar. Şimdi bazı insanlar diyorlar ki, "Bunlar mukayese edilmez, arada ne fark var?" Mukayese edilir ve aralarında büyük bir fark vardır; çünkü birisi infialdir, bir katliamdır, ümitsizliktir, vahşettir, korkudur; diğeri ise sistemli bir katliam, bir soykırımdır. İnsanlar harp şartlarında bir korkuya kapılırlar ve korku insanları insanlıktan çıkarır. Artık kimse orada düzeni, adaleti hatırlayacak durumda değildir ki bu bakımdan, imparatorluğun yıkılış safhası fecidir. Sadece Ermenilerle değil, Karadeniz'deki Pontuslularla Türkler arasında, ayrıca Balkanlar'da da bunun gibi olaylar olmuştur. Diğeri ise anti-semit bir kültürün ürünüdür; ta Ortaçağlardan gelen bir Yahudi düşmanlığı ve onun yetiştirdiği bir insan malzemesi söz konusudur. Oradaki hadiselerin ideolojik bir boyutu da vardır.

Meşrutiyet döneminden itibaren Ermeni hadiselerinde Taşnak Ermeni Komitesi'nin sıklıkla ismi geçmektedir. Ermenilerin üç partisi vardı. Bunlardan Ramga Partisi, anayasacı, liberal, burjuvaya dayalı, o zaman için Batı ölçüsündeki bir partiydi. Bu parti daha demokratik mekanizmalar kullanıyor, propagandaya, örgütlenmeye ve doğru dürüst çalışmaya önem veriyordu. Hınçaklar ile Taşnakların arasında hem dünya görüşü hem de yönetim bakımından farklar vardı. Açıkça görülüyor ki 19.yüzyılın başında, çoğunluğu kapsamasına bile dinamizmi bakımından Taşnaklar önde geliyordu. Ermeni gençliğini kontrol ediyorlar; gençliğe, dolayısıyla istikbale sahipler. Taşnaklar, silahlı, örgütlü, terör yöntemlerini kullanan ve sosyal demokrat anlayışa sahip bir Ermeni partisiydi. O zamanın görüşüyle, bu şekilde sosyalist bir parti kurdular. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Taşnaklarla Menşevikler ve Bolşevikler arasında birtakım ilişkiler olmuştur. Diğer yandan, bu parti çok milliyetçi bir partiydi; Bu parti taraftarları, "Bize katılmayan bizden değildir e bizim karşımızdadır." diyerek, ılımlı Ermenileri desteğe zorluyor, dövüyor, korkutuyor ve öldürüyorlardı. Ne yazık ki bu tutum Ermenistan politikasına yerleşti ve bugünkü Ermenistan da hala bunun kavgasını vermektedir.

Ermeni olayları ile İstanbul'da işgalden sonra kurulan Divan-ı Harp'te bazı Osmanlılar, yargılanmışlardır. Bu süreçte büyük bir trajedi vardır. Talat Paşa bu işle çok ilgilenmiştir ve tehirci emretmiştir. Enver Paşa da zaten onun yanındaydı. Ancak, partinin içinde Halide Edip gibi, Hüseyin Cahit gibi bu işe karşı olanlar da vardı. Hüseyin Cahit Bey hiç kabineye girmedi ki zaten hep bu meseleyi öne sürerdi. Fakat o sırada Suriye'de olan Cemal Paşa'nın bu işle hiç alakası olmamıştı.. Hatta Cemal Paşa Ermeni tehirci sırasında suçlu gördüğü birtakım adamları yakalayıp asmaya kalkmıştı. Talat Paşa "Bu Osmanlıları ben asacağım" diyerek, bu adamlardan birini Cemal Paşa'nın elinden zorla almıştı. Cemal Paşa böyle bir şey beklemiyordu, ama onu da Tiflis'te katlettiler.

Ermeniler Ermeni meselesinde dış dünyada büyük bir propaganda yürüttüler. O zamanlar "Müslümanlar Hıristiyan kardeşlerimizi katletti. Anadolu'daki Hıristiyan varlığını ortadan kaldırmak istiyorlar" şeklinde bir propaganda yapıldı. Bütün dünyadaki propaganda böyle şekilleniyordu ve propagandanın temel motifi bu husustu. Bunun dışında, laik çevrelerde insanlık üzerinden söylemler devam edip gidiyordu. Bu konuyla ilgili, iki harp arasından çok önemli bir Bohemyalı, Yahudi

yazar olan Franz Werfel'in yazdığı kurgusal bir metin bulunuyor. O dönemde bu propaganda pek de tesir etmemiş, hatta bir süre sonra bıkmıklık yaratmıştı. İkinci Cihan Harbi'nden sonran, Yahudilere yapılan Holocaust'la burada yaşananları örtüstürme çabası başladı. Bu elbette doğru değil ve bu propagandadan öncelikle rahatsız olanlar da dünyadaki Yahudilerdir. Çünkü bu, İkinci Cihan Harbi'nde, masum, bihaber ve asimile olmuş Yahudilere yapılan zulümle mukayese edilemez. Orada gerçek anlamda bir soykırım var ki problem de buradan çıkıyor.

Avrupa'nın Almanya ve Fransa gibi iki büyük milletinin Yahudi katliamı konusunda çok pasif kaldıkları ve tarihi kültür mirasları icabı, büyük ölçüde bu soykırımı destekledikleri görülmektedir. Hatta Fransa işgalci güçlerle iş birliği yaparak bu işe ortak olmuştur. Bir dönem bunun üstü örtüldü, ama işin aslı avukat Jacques Verges'in Lyon kasabı Klaus Barbie'yi savunması sırasında ortaya çıktı. Paris de dahil olmak üzere, Fransa'nın bir kısmı Alman işgali altındaydı ve güneydeki bölge kukla Vichy Cumhuriyeti'ne terk edilmişti. Bu, Fransa tarihinin uzun zaman gizlenen bir kısmıdır; daha önce işgale karşı aslanlar gibi direndiklerini iddia ediyorlardı. Direnen Fransızlardan bir tanesi hepimizin şapka çıkarttığı General de Gaulle'dü. Ama diğer generaller, amiraller de Gaulle gibi değillerdi. Hatta bir kısmı diyordu ki: "Niye dirensinler? Almanlar biz Fransızlara Polonyalılara baktıkları gibi bakmıyordu. Bize hayranlar, hepimiz Şarlman'ın çocuklarıyız." Mareşal Petaine'i suçlu bulan Fransızlar kadar masum kabul eden Fransızlar da vardır. Bu tartışma bizi çok ilgilendirmiyor, ama açık Fransa'nın bu konuda sorumluluğu vardır.

Soykırım İkinci Cihan Harbi'nden sonra, görece yeni icat edilen bir kavramdır ve zaman aşımına uğramayan bir suç ifade ediyor. Zaman aşımına uğramayan bir suç ne demektir, toplum olarak bunun anlamını kavramamız, bu konuda iki kere düşünmemiz lazım. Bu konuda verilecek bir karardan hem dedelerimiz hem çocuklarımız hem de onların çocukları etkilenecek. Böyle bir karar biz katılır mıyız, katılmaz mıyız? Böyle bir talebi kabul edelim mi, etmeyelim mi? Soykırım; katliam, kitle katliamı, mukatele gibi olaylarla mukayese edilemez. Soykırım suçu son derecede yaralayıcı ve damgalayıcı bir suçtur ki Türkiye tarihinde hiç kimse bunu hak etmiyor. Bizim halkımızdan hiç kimse bu olaylar olurken de böyle bir suç hak etmiyordu, gelecekte de hak etmiyor. Almanya mahreçli gruplar kendilerine suç ortağı arıyorlar.

Türkiye'nin Batıda yapacağı şey sağlam durmak olmalıdır. Ermenistan'ın bu gibi talepleri olduğu biliniyor. Ermenistan küçük ve üstelik çok fakir bir cumhuriyet. Tarımın olmadığı, topraklarında madeni zenginlik bulunmayan bir coğrafyada yaşayan Ermenilerin Iğdır Ovası'na bakarak soğukkanlı yaşamaları mümkün değildir. Aynı durumda olsak, biz de aynı şeyi yaparız. Ermenilerin buraya baktıkları zaman gördükleri şey, Ağrı (Ararat) mı, yoksa o dağın eteklerindeki bereketli Iğdır Ovası mı? Bunu birbirinden ayırmak çok zor. Ancak, bu coğrafyada Ermenistan diye bir ülke var; o ülke bizlerle yaşamak zorunda, biz de onlarla yaşamak zorundayız. Türkiye'yle barıştığı takdirde, Ermenistan'ın hem refahı artar hem huzuru tesis olur hem de ülke kültürel olarak gelişir. Biz maalesef Levon Ter Petrosyan'ı yeterince destekleyemedik, açık ki burada bizim basiretsizliğimiz var. Levon Ter Petrosyan'ın son derece akıllı müşaviri Gerard Libaridian, diasporanın Ermenistan'ın başına dert olduğunu, Ermeni lobilerinin ülkeye katkıdan çok, zararının olduğunu açıkça söylüyor. Çünkü Ermenistan, diasporasını yönetemiyor ki bütün mesele de budur. Mesela İsrail, ana vatanda yaşayan nüfustan iki misli kalabalık olmasına rağmen diasporasını yönetiyor, onların esiri olmuyor. Ermenistan içinse diaspora çoğu zaman bir yüküdür.

Türk toplumu olarak, her hal ü kârda, Ermenistan ile iyi geçinmek, onları himaye etmek ve onlarla iş birliği yapmak durumundayız. O zaman bu problemler ortadan kalkar. Ermenistan'da memleketi idare edemeyen Taşnak Partisi'nin bir istikbali yok. Diğer yandan, Türkiye'deki Ermeniler her zaman çok akılsel bir diaspora oldu. Osmanlı'dan gelen soğukkanlılığı, tarihi tecrübeyi bağırlarında taşıyorlar. Nihayetinde bu çok uzun vadeli bir iştir ve bu hususta haklılığımız ortadadır.